

TƏNZİMATDAN II MƏŞRUTİYYƏTƏ QƏDƏR OLAN DÖVRDƏ MƏTBUAT ƏTRAFINDA YARANAN ƏDƏBİYYAT MÜHİTİ

Səriyyə GÜNDOĞDU*

Açar sözlər: Tənzimat, II Məşrutıyyət, türk mətbuatı, ədəbi mühit

Giriş

Ədəbiyyat tək kitablar vasitəsilə təbliğ edilsəydi, ədəbi və ideoloji cərəyanlar, maarifləndirmə, eləcə də ictimai-siyasi hadisələrə göstərilən münasibət o qədər aktual və təsirli olmazdı. Sadəcə kitablarla ədəbiyyat ictimai həyatda rol ala bilməzdi. Çünki hər şairin, yazıçının və ya mütəfəkkirin ildə və ya iki-üç ildən bir çıxardığı kitabla ədəbiyyat bugünkü səviyyədə inkişaf edə bilməzdi. Bu baxımdan qəzet və jurnallar ədəbiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Şair, yazıçı və tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların əsərlərini yayımlamaq, ədəbi diskussiya və tənqidi fikirlərə yer vermək, yeni fikir və cərəyanların mətbu orqanı olmaq, ədəbiyyat və sənət məsələlərini gündəmdə saxlamaq və bütün bunları ictimaiyyətə çatdırmaqda jurnalların mühüm xidməti vardır. Qəzet və jurnallar roman, teatr, hekayə və şeirləri yayımlayaraq xalqın maarifləndirilməsinə və ədəbiyyatın sevdilənməsinə səbəb olmuşdur. Məhz bu mənada Osmanlı dövləti də modernləşmə müddətində ilk diqqət etdiyi sahələrdən biri də qəzet və jurnalların çıxarılması olmuşdur.

Osmanlı dönəmində ilk türkcə qəzet II Mahmud dövründə 1 noyabr 1831-ci ildə çıxan “Təqvim-i Vəqayi” qəzetidir. 1 avqust 1840-cı ildə çıxan “Cəride-i Havadis” qəzeti yarı rəsmi olduğu üçün burada “Təqvim-i Vəqayi”dən fərqli olaraq ədəbiyyat yazılarına, Avropa teatr truppalarının İstanbulda Qalata Naum teatrında oynadıqları əsərlərin tərcüməsi və xülasəsinə, ensiklopedik məlumatlara, ədəbi məqalələrə yer verilmişdir. Hətta xalqın ideoloji fikrinin formalaşmasına da mühüm təsir etmişdir. Osmanlı dönəmində ilk özəl və eyni zamanda ədəbiyyat qəzeti olaraq bilinən 22 oktyabr 1860-cı ildə yayımlanan “Tərcümanı-Əhval” qəzeti olmuşdur. “Tərcümanı-Əhval” türk mətbuat və ədəbiyyat tarixində mühüm rol oynamışdır. Belə ki, bu qəzetin nəşrindən sonra bir çox qəzetlər öz səhifələrində ədəbi mətnlərə mütləq şəkildə yer verməyə başlamışdır.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələrini əks etdirən ədəbi mətnlər qəzet və jurnalların səhifələrində öz yerini alırdı. Müəyyən ideologiyaya uyğun olaraq yayımlanan qəzet və jurnallar öz fikirlərinə uyğun yazıları və əsərləri səhifələrində nəşr etdirirdi. II Məşrutıyyət dönəmi bu mənada çox maraqlıdır. Məhz yeni ideologiyaların mətbu orqanlar vasitəsilə xalqa çatdırılmasında ədəbi əsərlərin də böyük rolu vardı.

Məqalədə XIX əsr Osmanlı dövründə çıxan “Təqvim-i Vəqayi” adlı ilk qəzetdən başlayaraq 1908-ci il II Məşrutıyyətin elanına qədərki dövrdə nəşr olunan qəzetlərin türk ictimai fikrinin, eləcə də türk ədəbiyyatının yeniləşməsində oynadığı rolu müəyyənləşdiriləcəkdir.

---

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutue-mail: seriyye@yahoo.com

Osmanlı dönəmində qəzet və ədəbiyyat

Osmanlı dönəmində ilk türkcə qəzet II Mahmud dövründə 1 noyabr 1831-ci ildə çıxan “Təqvimi-Vəkayi” qəzetidir. Qəzet həftədə bir dəfə yayımlanırdı. Əsasən rəsmi qəzet olduğu üçün yalnız dövlət fərmanlarını, daxili və xarici xəbərləri yayımlamaqla kifayətlənirdi. 1 avqust 1840-cı ildə çıxan “Cəridei-Havadis” qəzeti yarı rəsmi olduğu üçün burada “Təqvimi-Vəkayi”dən fərqli olaraq ədəbiyyat yazılarına, Avropa teatr truppalarının İstanbulda Qalata Naum Teatrında oynadıqları əsərlərin tərcüməsi və xülasəsinə, ensiklopedik məlumatlara, ədəbi məqalələrə yer verilmişdir. Hətta xalqın ideoloji fikrinin formalaşmasına da mühüm təsir etmişdir. A.H.Tanpınar “On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi” adlı əsərində “Təqvimi-Vəkayinin” əhəmiyyətindən bəhs edərkən: “Bir tərəfdən Cərideyi-Havadis dövrünün şair və yazıçılarının toplantı yeri olmağa başlaması və Jön türk hərəkatının da doğuşuna zəmin yaratmışdır”. (A.H.Tanpınar, 2012 : 147)

Osmanlı dönəmində ilk özəl və eyni zamanda ədəbiyyat qəzeti olaraq bilinən 22 oktyabr 1860-cı ildə yayımlanan “Tərcümanı-Əhval” qəzeti olmuşdur.

XIX əsr türk ədəbiyyat tarixinə baxdığımızda yeni ədəbi mühitin yaranmasında və inkişafında qəzet və jurnalların müstəsna rolu olduğunu görürük. Onlar üçün bir məktəb olan qəzet və jurnallarda bir müddət şagirdlik edərək məşhur şair və yazıçıları tanıyaraq, onlardan dərslər alaraq yetişirlər. Türk ədəbiyyatı tarixinə nəzər saldıığımızda görürük ki, modern türk ədəbiyyatının banisi İbrahim Şinasi, vətən və hürriyyət şairi olan N.Kamal məhz mətbuat vasitəsilə yeni türk ədəbiyyatının yaranmasına xidmət etmişlər. Nəsr və poeziyaya həvəs göstərən gənclər məhz bu mətbu orqanların sayəsində ədəbi mühitə qədəm qoyurlar. Onlar üçün bir məktəb olan qəzet və jurnallarda bir müddət şagirdlik edərək məşhur şair və yazıçıları tanıyaraq, ədəbi məclislərdə iştirak edərək püxtələşmiş və yetişmişlər.

Tənzimatdan sonra, xüsusilə II Məşrutə dövründə çıxan bir çox qəzet və jurnallar dövrün ədəbi mühitinin, eləcə də ədəbi dilin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bunlardan Bəsirətçi Əlinin 1869-cu ildə çıxardığı “Bəsirət” qəzeti, 1875-ci ildə Filip Əfəndi tərəfindən çıxarılan “Vakit” qəzeti o dövrdə nəşr olunan “Sədaqət”, “Lətifə”, qadınlar üçün yayımlanan “İstikbal”, “Məddah” və “Gəvəzə” kimi mətbu orqanları arasında mühüm yer tutmuşdur. “Vakit” qəzetinin baş redaktoru Kamal Paşazadə Səid bəy olmuşdur. Səid bəy ilk dəfə “Təsviri-efkar” (1862) qəzetində N.Kamalin yanında çalışmışdır. Daha sonra N.Kamalin tövsiyəsi ilə “Ayineyi-vətən” qəzetinə keçir. Səid bəyin qələmini bəyənən Filip və Rüşdü bəy onu çıxardıqları “Vakit” və daha sonra adı dəyişdirilən “Tarık” qəzetinə baş redaktor olaraq dəvət edirlər.

Səid bəyin aydın bir üslubu, açıq və səliqəli ifadəsi vardır. Türkcü olan ədib, dildə olan xarici kəlimə və tərkiblərə qarşı olsa da, yazılarında ərəbcə və farsca kəlimə və tərkiblərdən istifadə etmişdir. Səid bəy doğru bildiyi hər mövzuda yazı yazmaqdan çəkinməmiş, yanlışları sərt bir dillə tənqid etmişdir. Ədəbiyyatda isə realist olmağı, hiss və xəyala deyil, müşahidə nəticəsində gərçək həyata əsaslanaraq ədəbi əsərlərin yazılmasının vacibliyinə inanırdı. Ədəbi cərəyanlardan realizm və romantizmi mənimsədiyi üçün dövrünün bir çox yazıçı və ədibləri ilə polimikaya girmişdir. Səid bəy mükəmməl və realist üslubda yazdığı yazıları ilə bərabər qəzet səhifələrində nəşr olunan mükəmməl misraları ilə də öz şairliyini isbat etmişdir.

İlk nömrəsi 1876-cı ildə Şəmsəddin Saminin baş redaktoru olduğu, imtiyaz sahibi E. Papadapulos, müdiri isə Mirhan Əfəndi olan “Sabah” qəzeti uzunömürlü qəzetlərdən olmuşdur. “Sabah” qəzetinin əsas siyasəti Şəmsəddin Sami tərəfindən yazılan müqəddimədə öz əksini tapır. Qəzetlərin ölkənin inkişafında mühüm xidmətləri olduğunu qeyd edən Şəmsəddin Sami, ilk çıxdığı gündən etibarən qəzetlərin müstəsna faydası olduğuna diqqət çəkmişdir.

“Şəmsəddin Sami, cəmiyyətin qəzetdən yetəri qədər istifadə edə bilməsi üçün iki məsələyə xüsusilə diqqət edilməsi gərəkdiyi qənaətidədir. Bunlardan birincisi, hər kəsin başa düşə biləcəyi bir dillə və oxucunu sıxmadan mümkün olduğu qədər qısa yazmaq; ikincisi də, hər kəs tərəfindən asanlıqla satın alınə biləcək qədər ucuz olmasıdır”. (Sabah, 12 səfər 1293) Beləliklə, qəzet daha geniş kütlələrə çatdırılır və təsir imkanını əldə edir. Şəmsəddin Sami qəzetin müqəddiməsində hər fürsətdə vətənə xidmət qayəsini dilə gətirmişdir.

İlk nüsxəsi 1878-ci ildə Əhməd Midhat Əfəndi tərəfindən nəşr olunan “Tərcümanı-həqiqət” qəzeti türk mətbuat tarixində mühüm yer tutduğu kimi, ədəbi yazılara, roman, şeir və tərcümələrə yer verməsilə ədəbiyyatın inkişafında da müstəsna rol oynamışdır. “Tərcümanı-həqiqət” qəzeti xalqın ictimai həyatında mühüm yer tutduğu kimi, gənc şair və yazıçılar üçün də bir məktəb rolunu oynamışdır. Hətta A.H.Tanpınar “Tərcümanı-həqiqət” qəzetini ədəbiyyat sevar gənclərin feyz aldığı orqan, mətbəəsi və yazıçı heyəti ilə birlikdə bir darülfünun, yəni universitet rolunu oynadığını yazır. Belə ki, A.Cəvdət, Hüseyni Rahmi kimi mümtaz simalardan dərslər alan Əhməd Rasim kimi ədiblər “Tərcümünü-həqiqət”in gənclərin yetişməsində münbit şəraitə və imkanlara sahib olduğunu hər zaman ifadə etmişdir.

A.Rasim, “biz kölgədə qalmış bir istedad toxumu idik. Ə.Midhat Əfəndinin təşviqi və himayəsi ilə “Tərcümanı-həqiqət” mətbəəsində pöhrələndik, böyüdük, mətbuat baxçasında acılı-şirinli meyvələr verməyə başladıq” deyərək “Tərcümanı-həqiqət”in irfan və təhsil ocağı olduğunu öz xatirələrində qeyd edir.

Dövrünün ictimai və ədəbi həyatında mühüm yer tutan qəzetlərdən biri də “İqdam” qəzeti idi. İlk nüsxəsi 5 iyun 1894-cü ildə nəşr olunmuşdur. Əhməd Cəvdət bəyin baş redaktoru və imtiyaz sahibi olduğu “İqdam” qəzetinin türk ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Hər nüsxəsində ədəbiyyata mühüm yer verən qəzet dövrünün məşhur ədəbiyyat anlayışına uyğun, fərdi mövzularda yazılan əsərlərlə yanaşı, böyük ədiblərin də əsərlərinə yer vermişdir.

Qəzetlərin xalq tərəfindən sevilməsi və tələb görməsi baş redaktorun şəxsiyyətinə, dil və ədəbi tənqid sahəsindəki yerinə görə dəyişir. Məsələn, “Vakit” və “Tarık” Kamal Paşazadə Səid bəyin qəzetin baş redaktoru olduğu illərdə çox tələb görmüşdür. “Sabah” Şəmsəddin Sami Paşazadənin “İqdam”, H.Rahminin romanlarının bölmələr şəklində nəşr olunduğu illərdə sevilmiş və çox satılmışdır.

Nəşr olunan bütün qəzet və jurnallar ədəbi mühitin yaranmasında və inkişafında eyni rol oynamışdır. Gənc ədiblərin yetişməsində, yaşlı və gəncləri ətrafında toplaya bilməsi baxımından “Tərcümanı-həqiqət”in ayrı bir yeri vardır. Ən canlı və fəal dövrü də Müəllim Nacinin ədəbiyyat guşəsində rəhbərlik etdiyi 1883-1885-ci illər arasındakı dövrə təsadüf edir. Qəzetin baş redaktoru və sahibi Əhməd Midhat Əfəndi isə ədəbiyyata həvəsi olan gəncləri ətrafına toplayır və onları yazmağa təşviq edir. Ədəbiyyat və irfan ocağına çevrilən “Tərcümanı-həqiqət” gənclər arasında, xüsusilə Əhməd Rasimi, elə “İqdam” qəzetinin qurucusu və baş redaktoru olan Əhməd Cəvdəti, türk nəsrinin mümtaz siması Hüseyni Rahmi Gürpınarı yetişirməklə yanaşı, qadın şair və yazıçıların ortaya çıxmasında müstəsna rol oynamışdır. Nigar xanım Binti, Xəlilə Ədib Edivar, Fatma Aliyə, Samiyə xanım belə qadın ədiblər arasında yer almış, türk ədəbiyyatı tarixində mühüm yer tutmuşdur.

Müəllim Naci yeni ədəbiyyat haqqındakı mübahisələri yayımlayaraq yeni bir polimika yarada bilmişdir. Bu mənada ədəbiyyat mühitinin ikiye ayrılmasında, iki ədəbi düşüncənin açıq bir şəkildə meydana çıxmasında mühüm rol oynamışdır. Yeni ədəbiyyatçılar Avropa ədəbi mühitində baş verən yenilikləri ideya və sənətkarlıq baxımından tənqid edilməsinə qarşılıq olaraq, Müəllim Nacinin başçılıq etdiyi “köhnə” olaraq tanınan klassik şeir anlayışını davam etdirən gənclərdir. Lakin bu-

nunla yanaşı Osmanlı şeirini dövrə uyğun bir şəklə salaraq yeniliyə laqeyd qalmadıqlarını da M. Naci “Tərcümanı-həqiqət”də yazdığı tənqidi yazılarında ədəbiyyatın inkişafında dilin sadəliyinin başlıca rol oynadığını qeyd edir.

“Ərəb, fars sözləri yerinə mümkün olduğu qədər ifadənin qüdrətinə zərər vermədən, ahəngi pozmadan türkcə sözlər; tərkiblərdən istifadə etmək; bu gün dil haqqında olan əsas narahatçılıqlarımızdan biridir. Belə ki, qısa-qısa cümlələr və açıq, aydın ifadələrlə fikirlərimizi bəyan etməyi bəyənməyə başladıq. Xatırlayırınsınızsa dilimizdə bu iki formanın da yaradıcısı o zavallı Nacidir”. (Uçman, 1998: 121)

Jurnalların yaranması

Qəzetlərlə yanaşı müəyyən bir dövrdən, yəni ilk türkcə qəzet nəşrindən on səkkiz il sonra jurnallar ədəbiyyat həvəskarları və gənc şairlər üçün daha cəlbədicisi olmuşdur. Bu dövrün fikir və ədəbiyyat aləmində müstəsna rol oynamış jurnallar, Əbüzzüya Təvfiqin 1889-cu ildə qurduğu “Məcmuayı-Əbüzzüya”, “Maarif”, “Rəsmli qəzet”, “Məktəb”, “Hazineyi-fünun”, “Sərvəti-fünun”, “Müsvəvər məlumatdır”dır.

“Məcmuayı-Əbüzzüya”, N.Kamalın yazılarını yayımlamaqla öz məramını müəyyənləşdirmişdir. Bu jurnal əsasən ideoloji xarakter daşıyırmışdır. Lakin fikirlərin ifadə olunmasında dil və ədəbiyyat mövzularına üstünlük vermişdir. Bunlardan biri də dil və ədəbiyyatda N.Kamaldan sonra gələn nəslin yönəldiyi yeniliyi bəyənmişdi. Bu məsələlər tənqidi yazılarının əsasını təşkil edir. Jurnallarda tərcümələr də mühüm yer tutur.

“Xəzineyi-fünun” daha çox klassik ədəbiyyata yer verir. 1893-1896-cı illər arasında yayımlanan “Hazineyi-fünun” həftədə bir dəfə çıxan ədəbi və elmi bir jurnaldır. Lakin klassik ədəbiyyat “Hazineyi-fünun” jurnalının əsas prinsiplərinə təsir etmişdir. Bu vəziyyət jurnalın üçillik nəşri dövründə davam etmişdir. Fəqət bu o demək deyil ki, yeni ədəbiyyata qarşıdırlar. Hər nə qədər şeirdə klassik nəzm şəkilləri daha çox istifadə olunsa da, şəkil və məzmun baxımından formaca yeni şeirləri də nəşr etmişdir. Bununla yanaşı Avropadan alınan yeni janrlara da yer vermişdir. Beləliklə, “Hazineyi-fünun” jurnalının sütunlarında klassik şeirə əhəmiyyət verilsə də, məna və forma baxımından ədəbi yazılara və şeirlərə də yer verilmişdir. (Şimşek, 2007; 340) “Hazineyi-fünun” kimi “Maarif”, “Resimli qazete”, “Məktəb” jurnallarında da klassik ədəbiyyatla yeni ədəbiyyat yan-yanə nəşr edilmişdir. 1890-cı ildən etibarən nəşr olunan “Maarif” jurnalı ilk vaxtlar elm və ədəbiyyat məcmuəsi olaraq yayımlansa da İsmayıl Səfanın baş redaktor olduğu dövrdə tamamilə ədəbi bir məcmuəyə çevrilmişdir. Əhməd Midhat, Əbdülhaq Hamid, Sami Paşazadə Sezai, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm, Müəllim Naci, Nəbizadə Nazım, daha sonra Səmi Rıfat və İsmayıl Səfa da “Maarif” məcmuəsinin şair və yazıçı heyətində yer almışdır. Türk ədəbiyyat tarixində məşhur simaların bir çoxu bu məcmuədə yazı heyətinə üzv olmuş və çox maraqlı yazılar yazmışlar. Həvəskar oxucuların jurnala göndərdikləri şeir və hekayələri tənqid edilir, onlara yol göstərilirdi. Nəşr olunmağa layiq yazılar isə oxuculara təqdim edilirdi.

XIX əsrin sonlarında 1891-1897-ci illər arasında nəşr olunan “Məktəb” məcmuəsi türk mətbuat və ədəbiyyat tarixində mühüm yer tutur. Nəşr olunduğu ilk vaxtlarda uşaqlara aid pedaqoji bir jurnal olsa da, müəyyən vaxtdan sonra tamamilə ədəbiyyat məcmuəsi halını almışdır. “Məktəb” jurnalının bir xüsusiyyəti də türk ədəbiyyat tarixində mühüm ədəbi cərəyan olan “Sərvəti-fünun”un yaranmasında mühüm rol oynamasıdır. “Sərvəti-fünunun”un prinsipləri ilə şeir və yazılar yazan gənclər ilk yazı təcrübələrini məhz “Məktəb” jurnalında etmişlər. “Məktəb” jurnalının IV və V cildlərində Cənab Şə-

habəddin, Hüseyin Suad, Hüseyin Cahid, Mehmed Rauf kimi yeni yetişən gənclərin əlində yeni ədəbiyyatın müjdəçisi olmuşdur.

“Sərvəti-fünun” T.Fikrətin rəhbərliyi altında ilk təcrübələrini “Məktəb” jurnalındakı gənclərin də iştirakı ilə Avropa ədəbiyyatının təsiri altında inkişaf edən yeni türk ədəbiyyatı adını almışdır.

Bu məcmuələr arasında qısa ömürlü olanlar da türk ədəbiyyatının inkişafına öz bəhrəsini vermişdir. Onlardan Mustafa Rəşidin 1881-ci ildə nəşr etdiyi “Envarı-zəka”, 1885-ci ildə M.Asımın yayımladığı “Şafak”, M.Ramizin 1886-cı ildə nəşr etdirdiyi “Berk”, Halil Edibin çıxardığı “Səbat”, “Hamiyyət”, Bəşir Fuadın “Havər”, “Günəş” və s. jurnallar öz səhifələrini Cənab Şəhabəddinə, X. Z. Uşaklıgilə, T.Fikrətə, A.Rasimə və H.Cahidə açmışdır. Burada ədəbi yazılar, şeir, tərcümələr, mənzumələr yer almışdır. Yeri gəlmişkən qəzet və jurnallar ictimai həyata təsir etdiyi kimi, türk ədəbiyyatının, xüsusilə karikatura, lətifə və mizah janrının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Mizah qəzetlərindən Teodor Kasabın “Diyojen” və “Çınqıraqlı Tatar”, M.Raufun “Hayal”, T.Fikrətin “Çaylak” bu mənada dövrün ədəbiyyat və cəmiyyət həyatını əks etdirir.

Türk ədəbiyyatının inkişafında mətbuatda Avropa ədəbiyyatından edilən tərcümələrin də təsiri çox böyük olmuşdur. Belə ki, Tənzimatdan etibarən II Məşrutə dövrünə qədər baxdığımız bütün qəzet və jurnallarda tərcümə əsərlərin yayımlanması yeni ədəbiyyatın yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Tərcümə əsərlərinin ədəbiyyatın inkişafındakı rolu sadəcə türk ədəbiyyatında deyil, bütün dünya ədəbiyyatının inkişafında bir mərhələ olmuşdur. Məhz bu mühüm mərhələnin də mətbuat vasitəsilə yayılması ədəbi və sosial mühitin inkişafına öz böyük təsirini göstərmişdir. Bu yöndə məşhur türk ədəbiyyatçı alim Orhan Okayın sözlərini xatırlamamaq mümkün deyil. Orhan Okayın da ifadə etdiyi kimi: “Qədim Yunan mədəniyyətindən başlayaraq İsgəndəriyyə, Bağdad kimi elmi mərkəzlərin təşəkkülünə və İntibaha (Renesans) qədər, bütün oyanma və dəyişmə hadisələrinin içində tərcümənin rolu çox böyük olmuşdur. Fərdlər arasında qarşılıqlı əlaqə yolu ilə inkişaf edən və zənginləşən məlumatlar kimi, cəmiyyətlər arasında da mədəni əlaqələri təmin edən əsas vasitə məhz tərcümələrdir. Ədəbiyyatımızda da, Tənzimat inqilabında, sayı etibarilə çox olmasa da tərcümənin böyük rolu olduğu anlaşılır”. (Okay, 1988: 306) Məhz bu mühüm məsələnin mətbuat səhifələrində yer alması və əhəmiyyət verilməsi türk ədəbiyyatının və mədəniyyətinin inkişafında nə qədər mühüm olduğu ortaya çıxır.

Ədəbiyyatın inkişafında mətbuatın digər bir rolu da türk xalqını oxumağa alışdırmış, eyni zamanda ədəbi əsərlərlə tanış etməklə qalmamış, ədəbiyyatı sevdirməyə nail olmuşdur. Qəzet və jurnallarda nəşr olunan hekayə və romanlar daha sonra kitab şəklində nəşr olunmuşdur. Nəşr olunana qədər bu kitablar mətbuat vasitəsi ilə xalqa tanındığı üçün A.S.Ləvəndin “Türk ədəbiyyatı tarixi” əsərində də qeyd etdiyi kimi oxucular tərəfindən tələb edilir və böyük rəğbət görürdü. Bütün bunlar ədəbiyyatın inkişafında mətbuatın rolunu bir daha isbat edir.

Nəticə

Məqalədən belə bir nəticəyə gəlirik ki, sadəcə türk ədəbiyyatında deyil, bütün dünya ədəbiyyatının inkişafında mətbuatın rolu danılmazdır. Yeni türk ədəbiyyatının yaranması XIX əsrin sonlarında, yəni 1860-cı ildə yaranan “Tərcümanı-əhval” qəzeti İbrahim Şinasinin baş redaktorluğu və müəllifi olduğu yazıları ilə bağlıdır. İbrahim Şinasi bu qəzet sayəsində türk ədəbiyyatında yeni bir cığır açır, rəşadət cərəyanını türk ədəbiyyatına gətirir. Türk ədəbiyyatında böyük vətən, millət şairi olan mücadiləçi ruhu ilə bu günə qədər türk ədəbiyyatına öz təsirini göstərən, bir epoxa yaran N.Kamal, məhz İ. Şinasi və onun nəşr etdirdiyi qəzet sayəsində ədəbiyyat tarixinə qazandırılıb.

mişdir. Bu nə deməkdir? N.Kamal da öz xatirələrində “əgər İ.Şinasinin “İlahi” şeiri olmasaydı bəlkə mən də bu gün bu yolda irəliləyə bilməzdim” deyir. Qəzetlər və jurnallar yeni cərəyanlar və şəxsiyyətlər yaratmaqla türk ədəbiyyatının inkişafına misilsiz töhfələr vermişdir.

Altı yüz illik bir tarixə sahib olan klassik ədəbiyyata qarşılıq yaranan yeni ədəbiyyat məhz mətbuat vasitəsi ilə həyata vəsiqə qazanmışdır. Türk nəsr janrının yaranmasında Avropa ədəbiyyatından edilən tərcümələr ilk olaraq məhz mətbuat vasitəsi ilə xalqa çatdırılmaqla yanaşı yerli nəsr janrının yaranmasına da təkan vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. A. Uçman (1998), Muallim Naci: Hayatı-Kişiliği- Eserleri, İstanbul: Toker Yayınları
2. A.H.Tanpınar (2012) On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları
3. A.S. Levend (2014) Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları
4. E. Şimşek, (2007) “Hazine-i Fünun Dergisi”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas
5. H.Topuz (2003) Türk Basın Tarihi, Ankara: Remzi Kitabevi
6. İkdam, 31 Kasım 1899
7. Okay, M. Orhan. (1988). “Edebiyatımızın Batılılaşması Yâhut Yenileşmesi”. Büyük Türk Klâsikleri, C. 8, İstanbul: Ötüken Yayınları
8. N.Esen (2012) Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar, İstanbul: İletişim Yayıncılık
9. Sabah, 12 Səfər 1293
10. Tercüman-ı Hakikat, 10 Şubat 1329

Резюме

Сария Гюндогду

Формирование литературной среды под влиянием прессы в период Танзимата до II Конституционной монархии (II Мешрутийет)

Ключевые слова: танзимат, Мешрутийет, турецкая пресса, литературная среда

Если бы литература пропагандировалась с помощью отдельных книг, то литературные и идеологические течения, просвещение, а также общественно-политические события не были бы такими актуальными и эффективными. Литература не могла играть роль в общественной жизни только с помощью книг. Литературу нельзя было развивать на современном уровне с помощью книг, которых поэт, писатель или мыслитель издавал в год или каждые два-три года. Поэтому газеты и журналы играют важную роль в развитии литературы.

Первой турецкой газетой в османский период была газета «Таквими-векайи», изданная 1 ноября 1831 года в период Махмуда II. В отличие от «Календаря-Векаси», в полуофициальной газете «Джареди-Хавадис», вышедшей 1 августа 1840 года, опубликовались литературные произведения, переводы и краткое изложение произведений европейских театральных трупп в театре Галата Наум в Стамбуле, энциклопедические информации и литературные статьи. Газета даже оказала значительное влияние на формирование идеологической идеи на-

рода. Известная как литературная газета, "Терджумани-Ахвал" которая опубликовалась с 22 октября 1860 года, была первой частной литературной газетой Османского периода. «Терджумани-Ахвал» сыграла важную роль в истории турецкой прессы и литературы. После публикации этой газеты многие газеты стали размещать на своих страницах литературные тексты.

Литературные тексты, отражающие общественно-политические события периода, заняли свое место на страницах газет и журналов. Газеты и журналы, издаваемые в соответствии с определенной идеологией, публиковали статьи по собственным идеям произведениям и статьям. Публикации в период Второго Мешрутиета очень интересны в этом смысле. литературные произведения сыграли большую роль в распространении новых идеологий через прессу.

В этой статье была исследована роль прессы в создании литературной среды с конца XIX до начала XX века.

Summary

Sariyya Gundoghdu

The literary environment formed around the press from Tanzimat to the second constitutionalist period

Keywords: *Tanzimat, II Mashrutiyyat, Turkish press, formed literature*

Books are not the only means of propagation of literature, otherwise the attitude towards literary and ideological movements, enlightenment, as well as socio-political events would not be so relevant and effective, additionally, literature cannot play its role in public life just through the book. Because every poet, writer or thinker produces a book in a year or in every other or even three year, so in this way literature could not reach its current level. From this point of view, newspapers and magazines play an important role in the development of the literature.

During the Ottoman Empire the first Turkish newspaper "Takvim-i Vakayi" was issued in the period of II Mahmud on November 1 in 1831. "Ceride-i Havadis" newspaper, which was issued on August 1 in 1840, was semi-official, and as opposed to "Takvim-i Vakayi" there articles on literature, the translation and summary of the plays performed by European theater groups on the stage of Qalata Naum theater in Istanbul, encyclopedic information, and other literary works were being published. Even it has a significant impact on the formation of people's ideological thoughts. The first private newspaper in Ottoman Empire "Tercuman-ı Ahval" which was literary newspaper was issued on October 22 in 1860. "Tercuman-ı Ahval" played an important role in the history of the Turkish press as well as literature. So it was after its printing that other newspapers either started to give place to literary texts on their pages. Literary texts reflecting sociopolitical events of the day were appearing on the pages of the newspapers and magazines. The newspapers and magazines were representing particular ideology, and writings or works on their pages usually were in accordance with that ideology. In this sense II Mashrutiyyat period is very interesting. Literary works were of significant role in terms of presenting new ideologies to the people through the media.

In this article the role of the press in the creation of literary environment from the late 19th to the beginning of the twentieth century has been studied.